

משפחה לדוגמא – מה אנו יכולים ללמוד מחיי האבות ומהאימהות ?

דב אלבוים

בכל פעם שאני קורא מחדש בפרקים של ספר בראשית, אני מתרגש ונדהם.

אני מתרגש מהיפוי הספרותי הנשגב שהתגבש בעלילות יוסף ואחיו, אני מתפעל מהתיאור הפיזי של סיפור הבריאה ומתבונן בסקרנות אחר יחסי המינים המרתקים שנרקמים בגן עדן בעקבות הפיתוי של הנחש והאכילה מפרי עץ הדעת טוב ורע. בכל פעם אני לומד להעריך מחדש את דרכם האמיצה של הדמויות השונות, הגיבורים והגיבורות המופלאים של הספר הזה. אני עומד ומתבונן במסע החיים שלהם ומיד כמובן אני גם חושב על עצמי ומתבונן על חיי.

כבר שנים רבות שאני חי את חיי במקביל לחייהם הספרותיים של גיבורי ספר בראשית. זה מתחיל כמובן עם העובדה שילד שגדל במשפחה יהודית- חרדית, כל האוויר שמסביבי היה ספוג בהם. אני אפילו לא יכול לומר שאני זוכר מתי פגשתי בהם לראשונה, כיוון שמדובר במשהו קמאי יותר, במשהו של קודם הזכרון. כל מי שגדל במשפחה מן הסוג שבו אני גדלתי, היה מוקף ללא הרף בדמויות התנכיות, אם במסגרת האזנה לשיחות על פרשת השבוע בין אחיו הגדולים ואביו על שולחן השבת, או יותר מאוחר כאשר הוא מגיע, כפי שנהוג שם - בגיל ארבע, אל כיתה א' בבית הספר. במובן עמוק הזה, הסיפורים ששמעתי וקראתי על חיי האבות והאמהות בספר בראשית לחלו לתוך חיי ועצמותי והפכו לחלק בלתי נפרד ממני.

בשכבה השנייה והחיצונית יותר, הקשר עם הדמויות הללו המשיך להעמיק יותר כתוצאה מעובדת חיי השנייה, היותי תושב במדינת ישראל. הנופים שבהם אני מתהלך ומטייל בכל יום הם הנופים והסביבה שבהם מתהלכות הדמויות של ספר בראשית. כשאברהם הולך לו במדבר עם צאנו, אני יודע בדיוק איזה ריח יש לאחור הצהריים הזה באזור הנגב המדברי של מדינת ישראל. כשיעקב עובר את נהר הירדן ונתקע בלילה מעברו השני, אני יודע את הטעם שיש ללחות הזו על הצמחייה שעל גדותיו של הנהר. הדברים האלה שאני חולק עמכם, נכונים כנראה עבור רבים שגדלו במדינת ישראל, ובמיוחד למי שלמד הרבה פרקי תנ"ך בילדותו.

אבל לא על שני הרבדים הללו אני רוצה לספר לכם היום, למרות שהם משמעותיים עבורי מאוד. בהזדמנות הנוכחית, אני רוצה לדבר על תחושה של קשר ממש אישי, אינטימי, שמלווה אותי מאז שאני זוכר את עצמי, תחושה של קרבה עצומה לדמויות האלה. אפשר לומר שיש כאן הפנמה מוחלטת של התארים שמוצמדים להם במסורת היהודית, אברהם אבינו, שרה אמנו, יצחק אבינו וכן הלאה. תחושת הקרבה הזו יצרה אצלי מאז הילדות דיאלוג פנימי עמוק וסוער עם דמויותיהם של האבות והאמהות המופיעות בספר בראשית. זהו דיאלוג שהיו בו ויש בו עדיין עליות ומורדות, תקופות של אינטנסיביות ותקופות של שתיקה וחוסר תשומת לב, אבל הוא אף פעם לא נפסק לגמרי.

הזכרון הקדום ביותר של הדיאלוג הזה מתחיל בעצם מרגעים של דמיון, כאשר באיזה שהוא שלב בילדותי התחלתי למקם את כל הסצנות האהובות עלי בתנ"ך ליד אזור המגורים של דירת הורי בירושלים. זהו אזור שיש בו פארק שלו ומלא ירק ומפוזרות בו מערות קבורה יהודיות מימי בית שני. והגן הזה שימש במה טבעית לפגישותי עם דמויות האבות והאמהות. כך למשל, אחת הסצינות שריתקו אותי ביותר בספר בראשית היתה כמובן עקידת יצחק. וכך, עקידת יצחק נערכה על גבי מזבח שאת שרידיו קיוויתי לראות בברזייה עשויה אבן שהציבה העירייה בתוך הגן המסתורי והמוזנח הזה בקרבת בית הורי. גם את רבקה המגיעה לארץ כנען רכובה על גמלים כדי להנשא ליצחק ראיתי ממש כיצד היא מתנדנדת לאיטה על דבשת הגמל בנוף הצחיח של מדבר יהודה הנשקף מדירת הורי. לא פלא שאת הרומן השני שכתבתי: "חיי עם האבות" הקדשתי לדיאלוגים פנטסטיים שמנהל הגיבור של הספר עם הדמויות הספרותיות הללו מן העבר.

אבל החיבור העמוק שהתרחש בחיי עם קורות חייהם של דמויות ספר בראשית לא מסתכם בחיי רגש ודמיון בלבד בגיל הילדות. החיבור הזה השפיע על חיי בצורה מעשית ואפילו דרסטית בשנים היותר מאוחרות של הנעורים והבגרות המוקדמת. בגיל 17, כאשר עזבתי את החברה הסגורה והמתבדלת מאוד שבה גדלתי, החברה החרדית בישראל, הייתי זקוק לכוח רצון ונחישות רבה כדי לפלס לעצמי דרך בעולם, לבד וללא תמיכה וגיבוי משפחתי. חלק גדול מכוחות הנפש של אותה תקופה אני חייב לזקוף לטובת הדמות של אברהם. ברגעים קשים הייתי מנסה לראות את עצמי לא פעם כבן דמותו של אברהם שעוזב את כל המוכר והידוע לו ובוחר ללכת אחר קול פנימי הקורא לו לעבר מקום חדש, למרות שאין לו עדיין מושג כיצד המקום הזה נראה ואיך הוא מרגיש. הציווי של האל לאברהם "לך לך ... אל הארץ אשר אראך" נתפס אצלי בשנים ההן לא כחלק מדיאלוג פרטי שבין אלוהים לאברהם בלבד, אלא כצו קטגורי המופנה לכל אדם במרוצת הדורות שיבואו – לך לדרכך שלך, לך לפלס את חיך בנתיבים שאתה בעצמך פורץ ואל תתחשב בתגובה של הקרובים לך ומשפחתך, אל תהסס ותחשוש מלהתמודד עם הקושי שיש בשינוי ובהסתגלות לחיים של נדודים חסרי מנוח.

שנים ארוכות מרתקות ומורכבות עברו עלי במעבר מהחברה החרדית בישראל אל המרכז של חיי התרבות החילוניים של מדינת ישראל. זהו מעבר לא פשוט של שפה ותרבות וקודים התנהגותיים ולכן דמותו של אברהם כאיש אמיץ ופורץ דרך שימשה אותי לא מעט. אבל כאשר הכאב על הנתק שחל ביני לבין משפחתי התחיל להתעמעם והרגשתי כבר יותר יציב על הקרקע החדשה שתחת רגלי, התחלפה דמותו של אברהם בתוכי בדמות חדשה שהתחילה ללוות אותי. גם היא כמובן דמות מספר בראשית. זו הייתה התקופה בחיי שבה פגשתי וגיליתי את יצחק. יצחק, הדמות הטראגית שעומדת במרכז ספרי "חיי עם האבות", הפך עבורי להיות למודל להתגברות על פצע מאוד עמוק, טראומה איומה, שנפערו באישיותו של אדם בגיל צעיר. הזדהיתי באופן עמוק עם יצחק השרוע וקשור על גבי המזבח כשאביו אברהם מניף עליו סכין גדולה כדי לשוחטו. פגשתי את יצחק כשהוא תועה בדרכי המדבר, כולו פצע נפשי מהלך, כולו תקוע וקפוא באותו רגע נורא שאביו הניף עליו את הסכין. פגשתי אותו כאשר הוא מתרחק למשך שנים ארוכות מאביו ומנסה לשכוח ולהשכיח את זכרו. פגשתי אותו מתעורר פתאום באמצע חיי ומתחיל לגרש את הצללים בנפשו, שופך עליהם אור ומבריא מהם את החושך. פגשתי את יצחק נוקם נקמה מאוחרת באביו אברהם וכתוצאה מכך משתחרר לפתע מהפחד והכאב.

אלו היו שנים בהם הבנתי עד כמה היחסים שלנו עם התרבות ממנו אנו באים קשורים באופן הדוק לקשר שלנו עם הורינו – ועד כמה משפיעים עלינו פצעי הגדילה שפצעו בנו הורינו, ועד כמה הצלקות הללו מנתבות את שאר חיינו. ובדיוק שם, המשכתי לפגוש את יצחק ברגעי ההתגברות, כאשר הוא מצליח להיחלץ מתחת למשא הזה שכל אחד ואחת מאיתנו סוחבים במהלך חייהם – המשא של התגובתיות כלפי ההורים, המשא הזה שמעקם את נתיבינו בחיינו, אם אנו לא מצליחים להפטר ממנו בזמן הנכון. וכך למדתי בזכות יצחק לסלוח לעולם שבאתי ממנו ולעשות עמו שלום ולהבין מה אני לוקח ומקבל ממסורת אבותי ומה אני דוחה ומשאיר בתוך העבר. היכולת של יצחק לחלץ את עצמו מהדכאון הקשה והמובן שלדעתי אחז אותו במשך שנים רבות לאחר העקידה, לימדה אותי שכל אחד מאיתנו יכול להתגבר על פצעי ילדותו ויהיו קשים ועמוקים ככל שיהיו. שהרי אם יצחק הצליח להתגבר ולהפוך לאדם יעיל ומצליח בחברה, ממש כל אחד יכול.

וכן, המסע הזה שלי עם האבות ממשיך והולך בתוך חיי עד היום. עכשיו, אני יכול לבשר לכם, שמבין כל האבות, במרבית הזמן כרגע הדיאלוג א המרכזי והאינטנסיבי ביותר שלי מתרחש עם יעקב. יעקב, האב השלישי וכנראה המורכב ביותר שבין האבות והאמהות. זהו דיאלוג לא פשוט. כי הטקסט של ספר בראשית מספר לנו על יעקב סיפורי ילדות קשים מאוד לעיכול מבחינה מוסרית. זה מתחיל כמובן בכך שהוא מתואר כמי שניסה להחזיק בעקב אחיו התאום כדי שלא יקדים אותו ביציאה מרחם אימו ויהיה אחיו הבכור. זהו אדם שכבר שמו, אומר שהוא עקום, שהרי בעברית מקראית יעקב משמע עקום. והעקמומיות הזו גורמת לו לסחוט מאחיו הסכם מפוקפק על רכישת הבכורה כדי שתעבור אליו, אל האח הצעיר. וכמובן המעשה החמור והנורא שבו יעקב העקום ואימו רוקמים ביחד מזימה להטעות את יצחק הזקן והעיוור, כדי שיחשוב שיעקב הוא בנו האהוב יצחק ויתן לו את הברכה האחרונה שלפני מותו. הסיפורים האלה

שהרחיקו אותי ממנו כל כך הרבה שנים פתאום נעשו עבורי דווקא אלו שמרתקים אותי עוד יותר לדמותו. אני מצליח כיום לראות את הדרך שבה יעקב הלך מאז היה ילד וניסה לקנות ברכה בנייד עדשים. כי הרי רק ילד או נער יכול לחשוב שברכה יכולה להתרחש או להתקבל בעקבות עסקה חומרית כזו או אחרת. אנחנו המבוגרים יודעים שברכה יכולה להתרחש רק בעקבות שינוי עמוק מאוד באישות שלנו, שהברכה או הקלל הם בעצם מעשה ידני שלנו.

דיאלוגים מסוג זה אני מאוד שמח לנהל עם יעקב. אנחנו יכולים לדבר על נושאים שמעסיקים אותי בגיל שבו אני נמצא ובמצב החיים שבו אני נמצא. אני יכול לנהל איתו דיאלוג על הישגיות ורכוש ופיננסים. אני יכול לדבר איתו על הורות ואני יכול כמובן לדבר איתו על נושא שמעסיק אותי מאוד - זוגיות. כידוע לכם יעקב אבינו היה מומחה גדול בעניין כי הרי המקרא מספר לנו שהיו לו ארבע נשים.

וכאן אני מגיע לשאלה שהייתי רוצה להעמיד במרכז ההרצאה שלי.

מה אנחנו יכולים ללמוד מהאבות?

כדי לדייק יותר את השאלה שלי. אני רוצה קודם כל להקדים ולומר מהו האופן שבו אני מתייחס למקרא כטקסט משמעותי בחיי. אינני אדם דתי במובן זה שאני חושב שהמקרא מוסר לנו סטנוגרמה נאמנה של דברי האל וחוקיו ומשפטיו שנמסרו למשה ולנביאים השונים. כמו כן, אני לא מתייחס למקרא כאל טקסט היסטורי מהימן שאני יכול לקבל ממנו עדות היסטורית נאמנה על בריאת העולם, על המבול שהטביע את האנושות ועל קיומם ההיסטורי של דמויות האבות והאמהות. אני גם לא חושב שהמקרא הוא מקור היסטורי מהימן לסיפור יציאת מצרים או מעמד נתינת לוחות הברית ועשרת הדברות מעל הר סיני. אומר בכנות: מבחינתי, "היה או לא היה", זו שאלה הרבה פחות חשובה מאשר מהשאלה עד כמה הסיפורים האלה השפיעו ועד כמה יש להם השפעה בהווה ובעתיד על חיי ועל חיי התרבות שאני שייך אליה. זאת אומרת שאני קורא את התנ"ך לא מפרספקטיבה דתית או היסטורית, אלא מהזווית הספרותית.

אך גם כשאני אומר שאני מבקש לקרוא את התנ"ך ובעיקר את ספר בראשית מזווית ספרותית, אני מתכוון בעיקר להיבט מסויים של הקריאה הספרותית. אני חושב שמעבר לעובדה הברורה שספר בראשית מרגש ומרתק מבחינת היכולות הדרמטיות והעלילתיות שבאות בו לידי ביטוי, הרי שמבחינתי תכלית סיפורי התנ"ך אינו ערך אסתטי אלא בעיקר הערך החינוכי. ולכן אני בדרך כלל שואל את המקרא שאלות חינוכיות. כמו למשל השאלה הזו שהזכרתי לעיל: מה אנחנו יכולים ללמוד מהאבות?

אני מתייחס לתנ"ך כספרות שנוצרה על ידי התרבות העברית במשך כאלף שנה ומטרתה להעביר לדורות הבאים את תובנותיה על החיים על פני האדמה. בתנ"ך ישנם תובנות מסוגים שונים ומרבדים רבים, אבל את העיקרון המכונן הזה אני מוצא שוב ושוב בכל מקום. זהו ספר של תרבות אוהבת אדם שרוצה לעזור לאדם למצוא את דרכו בחייו. במובן הזה, אני רואה את הספר הראשון של התנ"ך ספר בראשית כספר שמחנך אותנו באמצעים ספרותיים ואסתטיים מרשימים ביותר. הוא מלמד אותנו על פיתוי ותאוה בגן עדן ועל חיים ומוות ועל קנאת איש ברעהו ואיש באחיו כגון סיפורי קין והבל ודור המבול, אבל בעיקר הוא מלמד אותנו באמצעות דמויות של גיבורים וגיבורות ותיאור עלילת החיים שלהם מנקודת מבט מוסרית קיומית ואנושית.

הזכרתי קודם את השיחות שיש לי עם דמויות ספר בראשית במהלך חיי ועד כמה הם לימדו ומלמדים אותי כיצד להשתנות, כיצד להתפתח, כיצד לא להישאר לכוד בתבניות העבר הכובלות אותנו ואינן מאפשרות לנו לפרוח באופן מלא כפי שנשמתנו מבקשת לעשות. למדתי מאברהם לפרוץ לדרך חדשה, למדתי אמנו שרה להאמין באפשרות של הפלא והנס, למדתי מיצחק את יכולת הריפוי והשיקום מפצעים עמוקים שנבעו בחיינו, וגם למדתי ממנו איך להצליח בחיים בזכות מאמץ אמיתי ולא מתוך מלחמה או רמייה. וגם מיעקב למדתי הרבה, האיש שהתחיל את חייו כעקום לגמרי ולאט לאט מקבל מהחיים מכות שמלמדות אותנו לתקן את אופיו הבעייתי עד שהוא משתנה באופן עמוק והופך להיות שוב ראוי לברכה, אותה ניסה באופן מופרך לגנוב מאחיו בהונאה ושקר.

עד כאן הכול טוב ויפה, אנחנו יכולים ללמוד מהאבות והאמהות הרבה על התפתחות ותיקון במונח האינדיבידואלי, אבל האם אנחנו יכולים ללמוד גם המרחבים האחרים של חייהם? האם אנחנו יכולים ללמוד מאבותינו ואמותינו איך לקיים יחסי זוגיות ומשפחה? האם אנחנו יכולים ללמוד מהם משהו על איך מחנכים את הילדים לחיים יותר מוסריים ומלאי הגשמה? זו השאלה שאני מעמיד בימים אלה. שאלה שמעסיקה אותי ברמה האישית והרוחנית כאחת. השאלה הזו עומדת במרכז הדיאלוג שלי על כלל האבות והאמהות של התנ"ך, החל מאדם וחוה, ממשיך בדמויות של האבות והאמהות וכלה במשה רבנו, המנהיג והמחוקק הגדול, שלפי המקרא יצר את התרבות העברית, והוא גם זה שנטש את משפחתו ואת שני ילדיו ברגע שנכנס לתפקידו כמנהיג ואיש אלוהים.

הרי אם אנחנו בוחנים באמת ובכנות את מה שמספר לנו ספר בראשית על הדמויות הגדולות של האבות והאמהות, הרי שמדובר במשפחות מעורערות קשות ובאופן קבוע, רובן, בכלל נמצאות כל הזמן על סף פיצוץ או אפילו כבר מעבר לו.

כך שאם אנו עוברים לשאול את הטקסט מה הוא מלמד אותנו על חיי האהבה שלנו, על חיי הזוגיות שלנו, על חיינו כהורים וילדים, אנו מתחילים לגמגם באופן חמור. האמת מתחילה לצוץ באופן ברור מול עינינו. לאבותינו ואמותינו היו חיי זוגיות ומשפחה נוראיים.

נקח למשל את חיי הנשואים של אברהם ושרה שחיים שנים ארוכות בתסכול עמוק ומתמשך מכך שאין להם ילדים. המקרא מספר לנו כיצד אברהם מביא את עצמו ואת אשתו למצב שבו הוא מוסר אותה למשכב בהרמונו של השליט המקומי. המקרא מספר לנו על שני מקרים שונים, האחד במצריים והשני בגרר, פעמיים, בהם לכאורה אברהם מוסר את אשתו בשל רצונו לזכות בטובת הנאה מהשליט המקומי. בשני המקרים, דמותו של האל היא זו שמצילה את שרה מהאונס שציפה לה מיד השלטים הללו. במקרים אחרים, אנו רואים את אברהם כיצד הוא מגרש את פלגשו הגר ואת בנו ישמעאל לקראת מוות כמעט וודאי במדבר. כמוכן שאברהם גם איננו מתייעץ עם שרה האם להקשיב לקול הנשמע בתוכו וקורא לו ללכת ולשחוט את בנו לעולה עבור האל. סמיכות הפרשיות בין פרשת מותה של שרה לפרשת עקדת יצחק מעידה לטענת פרשנים רבים על הקשר הסיבתי ההדוק בין המקרים. מעשיו של אברהם ודרכו בתקשורת הבינאישית והבינזוגית גורמים לפיצוץ אדיר במשפחה. לאחר העקידה, אף אחד מבני המשפחה כבר לא חי עם בן משפחה אחר. אברהם לבד, שרה לבד, הגר וישמעאל לבד וגם כמוכן יצחק שחי לבד ללא קשרו עם אביו. נראה שמעולם לא שרתה האהבה בביתו של אברהם ומצב זה רק החמיר והחריף עם השנים. ועוד לא דברתי בכלל על שאלות של חינוך, האם וכיצד השתתף בכלל אברהם בגידול ילדיו ובחינוכם. נראה שזה מיותר אפילו לשאול.

נעזוב לרגע את חיי הנשואים של אברהם, ונעבור אל חייו של הזוג הבא של האבות והאמהות – יצחק ורבקה. יצחק הוא האב הראשון על פי המקרא שאוהב את אשתו שהרי כתוב: "וַיְבָרֶךְ יִצְחָק, הָאֱהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ, וַיִּקַּח אֶת-רַבֵּקָה וַתְּהִי-לוֹ לְאִשָּׁה, וַיְנַאֲחֶבָּהּ; וַיִּנָּחֵם יִצְחָק, אַחֲרֵי אִמּוֹ [בראשית כד]. אבל הנה בדיוק אולי זו היתה הבעיה, כי אם אנחנו שופטים לפי הדרך שרבקה אשתו התייחסה אליו בפרשת גניבת הברכה מעשיו, הרי שלא השתלם לו לאהוב אותה כל כך, שהרי היא כנראה לא אהבה אותו בחזרה. האם יכול להיות שאישה אוהבת תגנוב את ליבו של אהובה, הזקן והעיוור וחסר האונים? ברור שלא. יכול להיות שפער השנים הגדול שביניהם לא אפשר מבחינתה קרבה ואהבה יתירה. יכול להיות אפילו שהיא הרגישה כל החיים שרומתה כאשר לקח אותה עבדו של אברהם להיות אישה ליצחק, ופיתה אותה בזהב ותכשיטים לבוא איתו אף ארץ כנען הרחוקה, מקום אליו היא כבר לא יכולה לחזור. יש שתיקה עמוקה בין רבקה ליצחק בסיפור המקראי, גם כשהם תובעים מהאל שיתן להם פרי בטן, הם אינם מתפללים ביחד אלא במרחק בטוח זה מזה כמו שנאמר: וַיִּעֲתֶר יִצְחָק לַיהוָה לֵנֶכַח אֲשֶׁתוֹ, כִּי עָקְרָה הוּא" [בראשית כה].

כשאני חושב על הגרעין המשפחתי הצנוע שיצרו יצחק ורבקה אני מתחלחל. תחשבו על זה - היו להם תאומים, שני בנים, יעקב ועשיו, וזהו, ובכל זאת למרות הצמצום המשפחתי הזה יש שסע עמוק וחריף בתוך המשפחה. האם אוהבת במוצהר את יעקב ואילו האב אוהב במוצהר את אחיו התאום והבכור עשיו. זאת אומרת יש שני מתנות ברורים בתוך המשפחה שמתייחסים זה לזה כאויבים עד כדי הפעלה של האזנות סתר תכופות מאחורי הדלתות וקירות האוהל.

שימו לב - כל התיאורים האלו הם רק הקדמה מעודנת לאנדרלמוסיה המשפחתית שמתרחשת בקרב יעקב ונשותיו שמספרם עולה במהירות ובמקביל לריבוי הילדים שלו. שם מסופר לנו על התאהבות של הגיבור, יעקב, באחות הצעירה והיפה רחל. סיפור האהבה הגדול הזה של יעקב לרחל, שהפך למקור לאגדות ותיאורים רומנטיים לאין ספור, האהבה הזו שעליה שילם ברצון יעקב בשבע שנות עבודת פרך עבור אביו הנערה, סיפור האהבה הזה צופן בחובו שאלה גדולה על האותנטיות ומשמעות של אהבה ממבט ראשון. גם כאן מסופר על יעקב שאוהב את רחל, אך לא מסופר שרחל אהבה אותו, והנה בלילה הגורלי, בליל הכלולות, מחליף אבי האחות, לבן, את האחות הצעירה והיפה באחות הבכורה והפחות יפה, לאה. במהלך הלילה הנורא הזה, אף אחד לא מוחה – לא רחל הנותרת בבית אביה, לא לאה, והדבר המפליא ביותר, כיצד הגבר שחלם שבע שנים על עורה ופניה של אהובתו היפהפיה רחל, מצליח לטעות לילה שלם כשהוא מלטף ומנשק את האחות הכל כך שונה ולא להכיר בכך שרומה ואהובתו הוחלפה באחת? האם האהבה שלו היתה שטחית כל כך שקרסה כל כך בקלות בהתמודדות עם החשכה של הלילה והמולת החתונה?

וזה רק ההתחלה, קלקולי האהבה רק ממשיכים, כי עד מהרה יעקב מוצא את אשתו עם שתי נשים, אחיות ששונאות זו את זו ומקנאות זו בזו וסוחרות בגופו של הגבר שלהם כאילו הוא היה נזיד עדשים. אנו קוראים כיצד השתיים מנהלות סחר מכר על גופו של הבעל: **יָד וְיָלֶדְךָ רָאוּבֵן בְּיָמֵי קְצִיר-חֲטִיטִים, וַיִּמְצָא דוֹדָאִים בַּשָּׂדֶה, וַיָּבֵא אֹתָם, אֶל-לֵאָה אִמּוֹ; וַתֹּאמֶר רָחֵל, אֶל-לֵאָה, תְּנִי-נָא לִי, מִדּוֹדָאֵי בְנֶךָ. טו וַתֹּאמֶר לָהּ, הֲמַעַט קָחְתִּיךָ אֶת-אִישִׁי, וְלָקַחְתִּי, גַּם אֶת-דּוֹדָאֵי בְנִי; וַתֹּאמֶר רָחֵל, לָכוּ יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה, תַּחַת, דּוֹדָאֵי בְנֶךָ. טז וַיָּבֵא יַעֲקֹב מִן-הַשָּׂדֶה, בָּעֶרְב, וַתִּצָּא לֵאָה לְקָרְאֹתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא, כִּי שָׁכַר שְׂכָרְתִּיךָ בְּדוֹדָאֵי בְנִי; וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ, בַּלַּיְלָה הוּא [בראשית ל].**

אתאר עכשיו רק עוד מוקד אחד נוסף של כשל משפחתי בטרם ארפה ואנסה להבין את התופעה המופלאה הזו הניצבת בפנינו. אני רוצה להזכיר את סיפור יוסף ואחיו, אולי הסיפור המשוכלל והמרשים ביותר מבחינה עלילתית שבכל סיפורי בראשית. האיכויות העלילתיות והדרמטיות המיוחדות של שרשרת הסיפורים של יוסף הן מופת ליכולות הספרותיות הנפלאות של ספר בראשית. בסיפורי יוסף אנחנו רואים כיצד הקלקול בין ההורים הוא זה שיוצר את המשך הקלקול גם ברמת הצאצאים. אפשר ממש לחוש המוקד עובר משאלת הזוגיות והמשפחה אל שאלת היחסים בין אחים, שהרי הסיבה לשנאת האחים ליוסף נעוצה בכלל בראש ובראשונה בשאלת מי האם הבכירה החשובה יותר, לאה אמם, או רחל אמו של יוסף. התבוננות על משפחות האבות והאמהות של ספר בראשית מגלה לפנינו משפחות מפוצלות ומשסועות ביצרים בלתי פוסקים של תחרות, קנאה שגאה שמתדרדרות לעתים קרובות למזימות רצח.

אז מה רוצה ספר בראשית ללמד אותנו כשהוא מספר לנו על משפחות שכאלה?

האם הוא רוצה ללמד אותנו לאהוב את אלוהים עד כדי הקרבת הילדים, או בדיוק להיפך, שלא כדאי לנו לנסות ולשחוט את ילדינו לקורבן? האם ספר בראשית רוצה ללמד אותנו לא לשאת שתי אחיות לנשים? או אולי שלא לעשות פיצול באהבת הילדים בין ההורים? האם הוא בא ללמד אותנו להעדיף את הבכורים על הצעירים? או אולי להיפך, הוא בא ללמד אותנו תמיד להעדיף את הצעירים על הבכורים?

חלק גדול מהתשובות על השאלות הללו תלוי כמובן בגישה ובהשקפת העולם המוקדמת שאיתה אנו באים אל הקריאה בתנ"ך. יש שיראו בחיי האבות והאמהות סיפורים על אנשי מופת שמעולם לא נכשלו בחטא או בעוון, ועל כן הם יודעים כיצד לתרץ באור חיובי את הכשלונות האישיים והמשפחתיים של הדמויות האהובות. יש מנגד גישות שרק רוצות לקטרג ובעצם טוענות שאנחנו יכולים ללמוד מסיפורי התנ"ך בעיקר על דרך השלילה. זאת אומרת, שהמקרא מציג לנו את כשלונותיהם של האבות כדי שנוכל לעשות בדיוק להיפך ממה שעשו הדמויות הללו. בשנים האחרונות, בהן הדיאלוג המרכזי שלי מתרחש עם יעקב, אני למד בעיקר להשהות את השיפוט שלי ולהקשיב לנימה הפנימית של הסיפורים. אינני מתכווין שאין לי דעה מוסרית אישית כלפי החלטתו של אברהם ללכת אחר צו האמונה שלו, לעקוד את בנו ולהניף עליו סכין. בהחלט יש לי דעה ששולת מעשה כזה אפילו בשם אמונה עזה. אבל אני חושב שהסיפור העמוק שהמקרא איננו בא לספר רק פרט זה או אחר מחיי אחת הדמויות השייכת למשפחה המפורסמת ביותר בתנ"ך.

אני חושב שהמשמעות החינוכית הגדולה של סיפור בראשית היא הרבה יותר רחבה מחייה של דמות כזו אחרת. זהו בעיקר סיפור על שושלת משפחתית אחת לאורך שלושה או ארבעה דורות. זה סיפור שמעניק לנו פרספקטיבה ארוכת זמן כדי לבחון תהליכים שונים המתרחשים במשפחה שהיא משפחה שמצד אחד מורכבת מפרטים מאוד אינדיבידואליים ומן הצד השני היא גם מאוד משפחתית, ומאמינה במוסד המשפחה כערך מרכזי. זה סיפור שמציף לפני השטח את התנגשות הכוחות של הרצון האישי הפרטי ברצון הקולקטיבי של המשפחה, העם, הקבוצה. ובמובן הזה, בין אם הדמויות במחזה מצליחות או נכשלות המבחן החיים האישי שלהם, עדיין יש סיפור גדול מאוד שממשיך לעבור מדור לדור. הסיפור מציג בפנינו כיצד מחזור מסוים של חיים מתכתב ומנהל שיח עם מחזור חיים אחר שקדם לנו, כיצד ההורים משלמים את מחיר הוריהם וכיצד ההורים משלמים את מחיר בניהם ונכדיהם. אנו מגלים באמצעות הסיפור את המשמעות של מעשינו לא רק לדור הנוכחי או לזה שלאחריו, אלא גם המשמעות שלהם לדורי דורות.

ללא ספק, זהו לקח משמעותי ומרכזי שלעיתים יכול להטיל בנו אימה. כי האחריות הופכת להיות אדירה. אנחנו מגלים מה זה להיות אינדיבידואליסט שמצד אחד מצווה ללכת בדרכו העצמאית, אך גם מבין באותה עת את משמעות מעשיו לכל מי שנמצא באותה עת בהיקף שלו וגם מי שנמצא בעתיד ארוך הטווח. ספר בראשית הוא מסע חינוכי בין חירות ואחריות. החרות של מי להיות מי שאתה באופן אותנטי לבין האחריות לסביבה ולאחר. במילים אחרות, הפרספקטיבה של חיי היחיד משפחה אחת לאורך דורות, באופן שבו מגיש לנו אותה ספר בראשית והתנ"ך כולו, מלמדת אותנו מה המשמעות של להיות אדם בוגר, אדם שאחראי על עצמו ועל האחר באותה עת, אדם שאחראי על ההווה שלו, אך גם על העבר והעתיד.

במובן זה, כמו במובנים רבים אחרים, אני מגלה כיצד הדיאלוג של חיי עם ספרי התנ"ך השונים ובמיוחד ספר בראשית ממשיכים להעשיר את חיי כל הזמן, בכל שנה שחולפת, הם ממשיכים לאתגר אותי ואת חיי בכל שלב שלהם. אין גיל שמותר לנו בו לנוח, מספר לנו המקרא, תמיד יש אתגרים שתובעים את גמישותנו מחדש ותובעים את הערנות והפעולה שלנו. ספר בראשית מזכיר לי שלא משנה כמה שנים עברו מסיפור גן העדן, עדיין התפקיד של האדם בתוך העולם ממשיך להיות כמו אז, כשהיו רק שני אנשים בעולם: "ויקח ה' א-להים את האדם אשר יצר, ויניחהו בגן-עדן לעבדה ולשמרה [בראשית ב טז]."

לעבדה ולשמרה. האתגר של האדם הוא לעבד היטב את עצמו ואת חייו אבל גם לשמור על הקיים ועל הישגי ההווה עבור הדורות הבאים.